

liseren en re-actualiseren de kern van de mythische waarheid van de zondeval. Juist dit is historiciteit en de theologie heeft in de loop der eeuwen de vergissing begaan de metaforen van hun symbolische meerduidigheid en dubbelzinnigheid te ontdoen om ze, bijvoorbeeld in een erfzondeleer te dogmatiseren.

Enige verwondering heb ik tenslotte ook als theologen de indruk wekken dat zij Gods bedoelingen kennen. Dat Van Heerde te weinig het enigmatische karakter van het kwaad onderkent en aanvaardt, komt in de volgende al te duidelijke beschrijving van Gods bedoeling tot uiting: "Op diezelfde vraag: Had God de wereld dan niet anders kunnen scheppen, zodat de narigheid die het kwaad, het on-af zijn van de dingen ons aandoet, ons bespaard wasgebleven, zullen wij vanuit onze evolutionistische visie ook een ander antwoord kunnen geven: Alleen door de schepping nog on-af te scheppen en die in een evolutieproces te brengen, alleen door het on-af zijn, dus ook het kwaad, in de schepping te leggen, kon God de mens een met-God-mede-scheppende rol in het scheppen der wereld geven. Alleen zo is het mogelijk de mens in zo'n hoge positie te plaatsen, naast zijn God, als Gods bondgenoot. Als God een deel van het 'karwei' aan de mens wil toevertrouwen, zal Hij de mens moeten inschakelen bij Zijn werk *als het karwei nog niet af is*. Dus op de vraag: Had het niet anders gekund? Moeten we wel antwoorden 'Nee, niet als de mens op de hoge plaats zal staan waar God hem voor bedoeld heeft.'" (blz. 108).

Hier ontwikkelt de auteur al een theodicee, een denken dat een verantwoording van het geschiedenisverloop meent te kennen. Jan van Heerde gaat (gelukkig) niet zo ver te stellen dat met deze visie op het on-af zijn van de mens het kwaad dat hij doet gedeëthiseerd en verontschuldigd zou worden, integendeel. In zijn besluit waarschuwt hij wel uitdrukkelijk tegen een dergelijke redenering. De vraag is echter wel of een theodicee niet een groeiend triumfalisme met de rechtvaardiging van al wat geschied is gemakkelijk meebrengt.

De boeken van Wiersinga en Van Heerden bieden, zoals in deze recensie hopelijk merkbaar is, interessant materiaal voor verdere meditatie over fundamentele aspecten van het ethisch leven. Zelfs als er een onverenigbaarheid lijkt tussen een conceptuele dogmatische theologie, die het ideologiseren niet schuwt, en een wijsgerige reflectie die de verwondering wil open houden, toch zijn de hier voorgestelde theologische werken heel stimulerend.

Jacques DE VISSCHER

* * *

CHIMPANZEE

Frans de Waal, *Chimpanzee Politics*, Jonathan Cape, Londen, 1982, met een inleiding van Desmond Morris, uit het Nederlands vertaald door Janet Milnes.

Darwin revolutioneerde de ideeën die de mens had over zichzelf en zijn plaats in de wereld. De opkomst van de erfelijkheidsleer, de celbiologie, de biochemie en het manipuleren van erfelijk materiaal, hebben ons in de twintigste eeuw nogmaals verplicht na te denken over de aard van het leven in het algemeen en van de mens in het bijzonder. Bovendien maakte de opgang van de ethologie of

de leer van de gedragingen van de dieren, dat het moeilijker en moeilijker werd, in het licht van de nieuwste vondsten, kenmerken te vinden waardoor de mens zich op absolute wijze zou onderscheiden van de overige dieren. De mens wil wel toegeven dat hij een dier is, maar wil ook nog iets anders zijn. Vooral filosofen hebben zich toegelegd op het vinden van zogenoemde 'antropina', namelijk kenmerken die alleen eigen zijn aan de mens. Nadat bleek dat hogere diersoorten over genoeg verstand beschikken om bepaalde problemen op te lossen en dat ze in staat zijn om, behalve hun instinkten te volgen, ook nog te leren, verschansten de humanistisch geëngageerde filosofen zich achter een laatste bolwerk, de taal. Alleen mensen gebruiken een taal, die bestaat uit symbolen, abstracte tekens. Het oninneebaar gedachte bolwerk bleek echter al gauw eveneens bedreigd, toen het biologenpaar Allan en Beatrice Gardner chimpanzees zulk een symbolentaal, de in Amerika officieel erkende gebarentaal, met buitengewoon succes aanleerden. De apen begonnen zelfs spontaan onderling te communiceren. De mens bleek veel minder te verschillen van zijn naaste verwanten, dan hij op het eerste gezicht verwachtte.

Diegenen die nog steeds vasthouden aan absolute verschillen tussen mens en dier zullen dan ook niet met veel plezier de resultaten leren kennen van het nieuwste onderzoek op het gebied van de gedragsbiologie, en meer bepaald het onderzoek naar de gedragingen van mensapen, zoals die werden doorgevoerd in het Burgers Dierenpark te Arnhem in Nederland. In 1966 startten de gebroeders Antoon en Jan Van Hooff een ambitieus project, namelijk het bestuderen van een chimpanzee-kolonie die in bijna natuurlijke omstandigheden zou leven. *Chimpanzee Politics* is een met prachtige foto's en tekeningen geïllustreerd verslag van jaren van waarneming en studie van de gedragingen binnen deze kolonie. De auteur, Frans de Waal is een leerling van Jan Van Hoof, en was nauw betrokken bij het experiment. Dit verklaart de fascinering die uitgaat van het boek. De verslaggever is zelf aanwezig geweest bij het gebeuren, dat hij beschrijft. Het spreekt vanzelf dat een chimpanzee-kolonie kans geven te leven in haast natuurlijke omstandigheden problemen en beperkingen meebrengt: ons koude klimaat in de eerste plaats — er moesten nachthokken komen en een winterverblijf —, het voedsel in de tweede plaats, de dieren konden het immers niet zelf zoeken, moesten bevoorrad worden zonder dat ze gingen ruzie maken (in de natuur als ze het eten individueel kunnen zoeken is er geen aanleiding om te vechten), het bewakingsprobleem in de derde plaats, namelijk het verijdelen van de poging tot ontsnapping van de dieren, en last but not least het in stand houden van het 'natuurlijk' milieu, dat wil zeggen, voorkomen dat ze het loof van de bomen opeten.

Het tweede facet van het onderzoek, dat de levendigheid van het verhaal in de hand werkt, is dat de kolonie zo werd samengesteld dat ze na verloop van tijd kon gaan lijken op een natuurlijke ontstane kolonie. Een aantal mannetjes en vrouwtjes van verschillende leeftijden werden vanuit alle windstreken samengebracht. Het is dus normaal dat er een aanpassingstijd nodig was voor men van een apenkolonie kon spreken. Hiervoor is het immers nodig dat de dieren sociale relaties met mekaar hebben die een zekere regelmaat en orde vertonen en na verloop van tijd zelfs een zekere stabiliteit. Frans de Waal beschrijft op een accurate wijze de persoonlijkheid van de verschillende individuen, hun fysiologische kenmerken zowel als hun kenmerken op het gebied van het gedrag. We volgen met hem de evolutie van de verhoudingen tussen verschillende individuen en tussen

groepen van individuen: mannetjes tegenover vrouwtjes en omgekeerd, jongere mannetjes tegenover oudere mannetjes en tegenover oudere vrouwelijke chimpanzees en zo verder.

Twee zaken worden duidelijk: 1) chimpanzees leven in groepen waar de dieren mekaar individueel kennen, hun gedragingen zijn op mekaar afgestemd; 2) de relaties die ze met mekaar hebben, kunnen van allerlei aard zijn (vriendschap, ouderliefde, agressiviteit, seksuele relatie), maar de relaties die de stabiliteit van de groep bepalen en die van levensbelang zijn, zijn de machtsrelaties die zich voornamelijk vertalen, in seksuele privileges. Vandaar de ondertitel, "Power and Sex among Apes". De chimpanzeekolonie is een miniatuurmaatschappij met een hiërarchische structuur. De individuen die zich aan de top van de hiërarchie bevinden, hebben geen voor eens en altijd verworven positie. Immers, elke topfiguur heeft concurrenten en potentiële concurrenten en er is maar plaats voor één potentiaat, waaraan allen eerbied verschuldigd zijn. Wie deze potentiaat of het 'top-mannetje' zal zijn, wordt echter niet alleen bepaald door het gedrag van zijn directe concurrenten en zijn reactie daarop, maar ook door de andere minder machtige leden van de kolonie, de jongere adolescenten mannetjes-ape en vooral de vrouwtjes die op hun beurt machtskernen vormen. De titel van Frans de Waals boek is dan ook *Chimpanzee Politics*. Er moet namelijk een echte politiek gevoerd worden, een uitgekiend beleid, opdat er een stabiel leiderschap zou ontstaan, waarbij er genoeg vrede in de kolonie heerst opdat ze zou kunnen gedijen. Aan de top van de kolonie bevinden zich enkele mannetjes (in casu drie), namelijk de topfiguur en (in casu twee) mededingers. Naargelang de allianties die worden aangegaan, tussen deze mededingers onderling en eventueel met de topfiguur, kan deze al dan niet aan de macht blijven. Deze allianties echter worden sterk beïnvloed door het gedrag van de vrouwtjes. Deze verwachten van de leider essentieel bescherming, ze verwachten dat hij de zwakkere leden van de kolonie zou beschermen of helpen beschermen, tegen mogelijke agressiviteit. Ze verwachten bijkomstig ook wel grootmoedigheid (het uitdelen van lekkernijen, zoals loof dat uit de bomen wordt gehaald). Het is absoluut noodzakelijk voor de leider om populair te blijven, want anders steunen de vrouwtjes zijn concurrent(en) in conflicten tegen hem. De top heeft de basis nodig. Het is bijna niet te geloven hoe subtiel dit spel gespeeld wordt door de dieren en het wordt duidelijk dat hun individuele geaardheid samen met hun sociale status kind zijn van een belangrijke of van een onbelangrijke moeder (de vader is niet bekend), adolescent of volwassene, mannetje of vrouwtje, bepalen welke positie ze innemen op de sociale ladder.

Om deze chimpanzee-politiek, waar bij wijze van spreken zelfs Machiavelli nog van zou hebben kunnen leren, te bestuderen, werd een onnoemlijk aantal waarnemingen gedaan van op afstand (de onderzoekers hadden zo weinig mogelijk contact met de dieren, om ze niet te beïnvloeden in hun gedrag). Om de intensiteit van de verschillende relaties vast te stellen tussen de dieren, werden de gegevens soort per soort in een computer gestopt en met mekaar vergeleken. Het is zeer zeker de eerste maal dat zulk een massa materiaal kon verzameld en verwerkt worden betreffende de 'mensapensociologie'. Weliswaar leeft de groep niet voor honderd procent natuurlijk, een groot eiland door een brede gracht omgeven is nog altijd geen wildernis, maar het experiment heeft voordelen tegenover de nochtans buitengewoon knappe experimenten van Jane Goodall bijvoorbeeld, die mensapen in hun natuurlijke omgeving opzocht en observeerde.

Het onderzoek kan immers over een langere periode gebeuren zodat de *evolutie* van de relaties kan worden vastgesteld.

Het buitengewoon boeiend en overtuigend relaas van de groei van een stabiele sociale orde binnen een zich vormende apengemeenschap is natuurlijk niet alleen als beschrijving op zichzelf, maar nog vanuit een ander oogpunt belangwekkend. Dit boek, waarvan de hoofdstelling door Frans de Waal wordt samengevat als "de wortels van de politiek zijn ouder dan de mensheid" zegt ons iets over de oorsprong van ons gedrag, want al stammen we niet af van chimpanzees, ze zijn zeer nauw met ons verwant en de fundamentele gedragingen van onze verste voorouders moeten op de hunnen hebben geleken. De vraag is of we onder alle cultureel gegroeide verschillen in de vormen van de menselijke samenleving, iets kunnen herkennen van de gemeenschappelijke oerbasis waaruit ze zijn ontstaan. De filosofie kan ons, zoals Jean Rostand het reeds stelde, niet dikteren wat we moeten doen, hoe we moeten leven en samenleven. Maar het is de taak van de bioloog, in zoverre hij erover beschikt, de gegevens door te spelen, die ons in staat moeten stellen onszelf beter te begrijpen en ons daardoor een beter idee te vormen van de wegen die we kunnen kiezen.

Mia GOSSELIN
Onderzoeksleider N.F.W.O.

* * *

DIE SAMMLUNG

Gerda Meyerink (red.), *Die Sammlung*. Querido, Amsterdam, 1983, 318 blz., ISBN 90 214 7495 6.

In een interview dat ik, nu precies tien jaar geleden, mocht hebben met de bekende Nederlandse historicus-socioloog wijlen prof. P.J. Bouman, kwamen ook enkele kwesties aan bod rond de geschiedschrijving. Het ging er bij hem om dat de historicus ook aandacht moest schenken aan de tijdsgeest van de behandelde periode. In dit verband wees hij op het belang dat de literatuur *ook als bron* kon hebben voor de historicus. Deze overweging kwam opnieuw in mijn hoofd op toen ik de lectuur aanvatte van dit Querido-boek.

De titel *Die Sammlung* was oorspronkelijk die van een emigrantenmaandblad dat van september 1933 tot augustus 1935 onder de redactie van Klaus Mann bij Querido Verlag verschenen is. Het was een tijdschrift dat vooral Duitse auteurs, die voor het Hitlergeweld uitgeweken waren, een literair forum wilde geven. "Dit tijdschrift zal ten dienste staan van de literatuur, die zo belangrijke zaak die niet slechts één volk aangaat, maar alle volkeren der aarde. Enkele volkeren zijn zo zeer op een dwaalspoor geraakt dat zij het beste dat zij hebben verfoeien, zich ervoor schamen en het niet langer in eigen land dulden. In deze landen wordt de literatuur geweld aangedaan. Om zich aan dit geweld te onttrekken verlaat de literatuur het land. In zo'n situatie bevindt zich op het ogenblik de ware, de geldige Duitse literatuur..." (p. 9) Met deze woorden opent de redactie haar verantwoording om in de materieel en politiek moeilijke omstandigheden van de jaren dertig, met een dergelijk tijdschrift van start te gaan. De